

**ПРАВА ДИТИНИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ЇЇ СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ
ТА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ У СІМ'Ї: ПРАВО НА ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї
ТА ПРАВО НА СПІЛКУВАННЯ**
**THE CHILD'S RIGHTS THAT ENSURE HIS FAMILY BRINGING UP AND
AN INDIVIDUALITY IN THE FAMILY: THE RIGHT TO BRINGING UP
IN THE FAMILY AND THE RIGHT TO CONTACT**

Конончук Н.М.,

*аспірант Інституту політології та права
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

У праці досліджуються особливості та проблеми реалізації прав дитини на сімейне виховання та спілкування, аналізується механізм здійснення цих прав. Вказуються недоліки вітчизняного сімейного законодавства стосовно тлумачення та регламентації вищезазначених прав. Пропонуються певні доповнення до Сімейного кодексу України щодо права дитини на виховання та права на спілкування.

Ключові слова: дитина, батьки, сім'я, виховання, спілкування, особисті немайнові права дитини.

В работе исследуются и изучаются особенности и проблемы реализации прав ребёнка на семейное воспитание и общение. Изучается механизм реализации перечисленных прав. Указываются недостатки отечественного семейного законодательства относительно разъяснения и регламентации вышеназванных прав. Предлагается внесение дополнений в Семейный кодекс относительно отдельных вопросов, касающихся права ребёнка на семейное воспитание и права на общение.

Ключевые слова: несовершеннолетнее лицо, родители, близкие родственники, семья, воспитание, общение, личные неимущественные права ребенка.

This work deals with the researching and studying the peculiarity and problems of the realization of the child's rights to the bringing up in the family and the contact. This work is about the mechanism of the fulfillment of enumerating rights and about shortcomings of the Ukrainian family legislation as for an explanation and regulation of the above – mentioned rights.

This work proposes the insertion of the additions in the Family Code concerning individual questions that deal with the child's rights to the family bringing up and the right to the contact.

Key words: an under age person, parents, family, bringing up, the child's personal improperly rights.

Постановка проблеми. Процес дослідження таких сімейних особистих немайнових прав дитини, як право на виховання в сім'ї та право на спілкування викликає необхідність проведення аналізу згаданих прав та закріплення певних норм у сімейному законодавстві.

Стан дослідження. Особистим немайновим правам дитини в галузі сімейного права приділяють увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці – правовики. Серед них можна виділити: З.В. Ромовську, І.В. Жилінкову, М.М. Дякович, А. Кидалову, Л.А. Савченко, С.Ф. Беспалова, А.М. Нечаєву, Л.Б. Максимович та інших, які досліджують, аналізують та пропонують норми, які впливають на становище та реалізацію сімейних особистих немайнових прав дитини

Проте на сьогодні у вітчизняній сімейно-правовій літературі згадані вище права досліджені не повністю і потребують подальшого вивчення. Отже метою статті є подальша розробка та вдосконалення відповідних сімейних особистих немайнових прав дитини.

Виклад основного матеріалу. Сім'я – це природне середовище перебування дитини. Саме тут починає розвиватися людина як особистість. «Вогнище», «коліска», «радість і буття» – так споконвіку називають сім'ю. Завдяки їй людина, прийшовши в цей світ, в прямому і переносному значенні стає людиною. Сім'я – це оточення найближчих людей, яке за своєю силою впливу не має рівних.

У давньоросійській мові термін «сім'я» розумівся як товариство, засноване на договорі та угоді [2, с. 422]. У тлумачнику В. Даля зазначається, що: «сім'я – це сукупність близьких родичів, які живуть разом» [4, с. 173].

На думку сучасних вчених, зокрема, І.В. Жилінкової, «сім'я – це коло осіб, які пов'язані між собою спільністю

життя, а також правами й обов'язками, що впливають із шлюбу, спорідненості, усиновлення та інших форм прийняття дітей на виховання» [5, с. 11].

Ми погоджуємося з визначенням, яке пропонує М. Дякович, і вважаємо його одним з найвдаліших: «Сім'я – це об'єднання осіб, що, як правило, спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки, які виникають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також з інших підстав, які не заборонені законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [4, с. 15].

Сімейне законодавство раніше не містило поняття категорії «сім'я». У теоретичному плані питання щодо необхідності та можливості законодавчого визначення сім'ї мало різні вирішення. І тільки 1 січня 2004 року із набранням чинності СК України в законі з'явилися норми, які окреслюють рамки сім'ї.

Сімейний Кодекс України (далі СК України) передбачає принцип сімейного виховання, закріплений в конвенції ООН про права дитини, і реалізується він як право дитини виховуватися своїми батьками. Даний принцип включає: право дитини знати своїх батьків, право на їх піклування, право дитини проживати разом з ними, право на виховання своїми батьками, право на розвиток та право поваги до своєї честі та гідності.

Право дитини на сімейне виховання висвітлювалося в літературі з сімейного права ще за радянських часів. Проте, як відмічали К.Є. Ігошев та Г.М. Миньковський, «сімейне виховання вважалося другорядним, малоефективним в порівнянні з вихованням у навчальних закладах, піонерських та комсомольських організаціях» [6, с. 135]. Л.Б. Максимович наводить приклади тих гасел, які стосувалися виховання дітей у Радянському Союзі: «Всі

радянські громадяни, виходячи з пологових будинків, отримують путівку в дитячі ясла, після них до дитячого садку з цілодобовим утриманням або до дитячого будинку, далі до школи – інтернату, а після – вже у самостійне життя, на роботу або на навчання за обраною спеціальністю» [10, с. 58-70]. Таким чином, очевидно, що про виховання дитини в сім'ї мова не велася.

Сімейне виховання – це частина виховання дитини в цілому. Воно визначається як вид непрофесійної педагогічної діяльності, яка здійснюється батьками, а в разі їх відсутності – особами, які їх замінюють.

Право дитини на виховання реалізується спільно з правом батьків виховувати дитину. У сімейно-правовій літературі науковці по-різному характеризують право на виховання. А.І. Пергамент вказував, що «кожна дитина має право на виховання, яке виступає невід'ємним суб'єктивним правом, що виникає з моменту народження» [12, с. 73]. В.Лебедева визначає його «як право батьків своїми діями впливати на дітей або на свій розсуд передавати їх на виховання і навчання» [9, с. 46-48]. Ми не згодні з таким визначенням, оскільки тут простежується необмежена влада батьків над дитиною, і дитина повністю підкорена цій владі, а отже, порушується право дитини на вираження власної думки. Та й попри це, згадана вина розглядає його з позиції права батьків, а не права дитини, тоді як праву дитини протистоїть обов'язок батьків забезпечити реалізацію цього права.

Деякі вчені розглядають право на виховання «як єдине право, з якого випливають правомочності, що складають його зміст, – це навчання дітей і спілкування з ними» [11, с. 87]. Інші говорять, що «право на виховання може зводитися до діяльності батьків по захисту інтересів дітей» [1, с. 31]. У зв'язку з тим, що зміст права на виховання в законодавстві не розкривається, Л. Савченко вважає недоцільним і неможливим дати визначення поняття права «на виховання», оскільки не можна чітко окреслити його межі. Це зумовлено тісним переплетінням правомочностей, що включаються в нього з іншими батьківськими правами (наприклад, з правом на спільне проживання чи спілкування з дитиною) [14, с. 15].

На наш погляд, право дитини на виховання – це реалізація батьками своїх талантів та здібностей як вихователів. Це передання дітям своїх знань, поглядів на життя та створення умов для нормального психічного та фізичного розвитку дітей.

Виховання починається з моменту народження дитини. Саме в сім'ї дитина набуває навичок спілкування в соціумі, у дитини починає проявлятися її характер та результати виховання [7, с. 124]. Батьки мають право самостійно обирати форми та методи виховання дітей, окрім тих, які суперечать закону. Так, А. Кидалова наводить класифікацію форм виховання залежно від віку дитини, маючи на увазі, що залежно від віку дитини види виховання повинні бути різними: новонароджені діти (1-10 днів), грудні діти (10 днів-1 рік), раннє дитинство (1-3 роки), перше дитинство (4-7 років), друге дитинство (8-12 років), підлітки (13-15 років), юнаки та дівчата (16-18 років) [8, с. 88-91].

Право на сімейне виховання включає в себе: спілкування батьків з дитиною, визначення місця проживання дитини, влаштування дитини в дитячі та навчальні заклади, передача дитині своїх знань, життєвого досвіду та переконань.

Разом з правом дитини на сімейне виховання передбачається обов'язок батьків виховувати дитину, закріплений у ст. 150 СК України, оскільки право одного суб'єкта породжує обов'язок іншого.

Отже, право дитини і обов'язок батьків у цьому аспекті є підставою виникнення правовідношення між батьками і дітьми, в якому діти і батьки (батько і мати) виступають сторонами. А держава встановлює права

й обов'язки, забезпечує і захищає учасників правовідносин шляхом закріплення відповідних норм у законі. Відповідно до ч. 1 ст. 151 СК України батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Це означає, що батько і мати мають рівні права і обов'язки з виховання дитини незалежно від того, в яких стосунках вони перебувають між собою.

Право дитини на сімейне виховання може реалізовуватися не лише в сім'ї її біологічних батьків. Так, законодавство виділяє такі форми проживання та виховання дитини, яка залишилася без батьківського піклування, що за завданнями наближені до сім'ї: усиновлення, встановлення опіки чи піклування, проживання в сім'ї патронатного вихователя, прийомній сім'ї та в дитячому будинку сімейного типу. Таким чином, право на сімейне виховання – це гарантована законом можливість дитини одержувати належний фізичний, духовний та соціальний розвиток, який вона отримує, проживаючи в сім'ї біологічних батьків або в сім'ях інших осіб, яким законом надане право жити з дитиною та виховувати її.

Ст. 153, 257 та 259 СК України регулюють право дитини спілкуватися з батьками та іншими родичами. Сімейним законодавством термін «спілкування» самостійно не використовується, а існує як складовий елемент терміну «право», тобто право спілкуватися. Конвенція про контакт з дітьми визначає, що «контактом є будь-яка форма спілкування». Конвенція також надає право дитині підтримувати контакт не тільки з батьками, а й з деякими іншими особами, які мають родинні зв'язки з дитиною. Згідно з цією Конвенцією контакт означає:

- права дитини, яка не проживає з одним з батьків, на контакт з ним;
- права дитини, ізольованої від батьків, на контакт з ними;
- права дитини спілкуватися зі своїми братами та сестрами, в тому числі з тими, які проживають окремо, навіть якщо хтось із них усиновлений;
- право дитини спілкуватися з бабою та дідом.

Право на спілкування може реалізовуватися шляхом постійного спілкування дитини з батьками, періодичного спілкування з одним із них, постійного або періодичного спілкування дитини з іншими родичами.

Під цим правом слід розуміти забезпечену законом юридичну можливість дитини мати постійний або періодичний зв'язок з батьками та іншими родичами. Зміст права на спілкування включає в себе: право на постійний або періодичний зв'язок дитини з батьками та іншими родичами; право вимагати виконання обов'язку спілкування від батьків, інших родичів; право на звернення до органів опіки та піклування або до суду за захистом права на спілкування.

Спілкування може бути постійним або періодичним.

Постійне спілкування можливе, якщо дитина проживає спільно зі своїми батьками або з іншими родичами, яке полягає в перебуванні дитини та батьків в одному житловому приміщенні та у веденні спільного побуту.

Постійний зв'язок може проявлятися у взаємному спілкуванні на різноманітні теми, включаючи теми побутового характеру, організації спільної праці, відпочинку та постійному обміні інформацією, яка підтверджує їх матеріальний та духовний зв'язок.

Під час спілкування батьки та інші родичі передають свій досвід дитині, реалізують батьківські права та виконують обов'язки.

У процесі реалізації права дитини на спілкування зі своїми батьками встановлюється духовний зв'язок, реалізується матеріальне та моральне піклування батьків над дітьми.

Періодичне спілкування характерно у випадках окремого проживання батьків та дітей і в деяких інших випадках. У таких випадках один з батьків, який прожи-

ває окремо, має право на спілкування з дитиною, право брати участь у вихованні дитини, а також вирішувати питання щодо отримання дитиною гідного рівня освіти.

«Сімейні зв'язки» визначаються Конвенцією як близька спорідненість між дитиною, її бабусею та дідусям або рідними братами та сестрами, яка ґрунтується на законі або на фактичних сімейних стосунках.

Професор Ромовська З.В. вказує на підстави, які дають змогу констатувати, що право дитини на контакт до ратифікації Україною цієї Конвенції вже було закріплене у СК України і складалося з таких елементів: а) права дитини, яка не проживає з одним із батьків, на контакти з ним; б) права дитини, ізольованої від батьків, на контакт з ними; в) права дитини спілкуватися зі своїми братами та сестрами, в тому числі з тими, які проживають окремо, навіть якщо хтось із них усиновлений; г) право дитини спілкуватися з бабою та дідом [13, с. 28-30].

Батьки, які в процесі здійснення батьківських прав порушують права та інтереси дитини, можуть бути обмежені або повністю позбавлені права на спілкування. Обмеження або позбавлення права на спілкування здійснюється шляхом застосування правомірної перешкоди здійснювати це право.

Зважаючи на викладене, вважаємо за доцільне доповнити СК України положеннями відносно регулювання спорів, які можуть виникнути між батьками або іншими родичами стосовно здійснення права дитини на спілкування з ними, та чітко визначити коло тих суб'єктів, які будуть мати правомочності звернутися до органу опіки та піклування, до суду стосовно реалізації та захисту прав

дитини на спілкування. Уявляється, що до таких суб'єктів можна віднести: 1) батьків; 2) саму дитину після досягнення 14 років; 3) інших близьких родичів дитини (діда, бабу, повнолітніх рідних братів, сестер); 4) повнолітніх осіб, які не є родичами, але які проживали разом з дитиною тривалий час та здійснювали догляд за нею.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновки, що право на сімейне виховання – це гарантована законом можливість дитини одержувати належний фізичний, духовний та соціальний розвиток, який вона отримує, проживаючи в сім'ї біологічних батьків або в сім'ях інших осіб, яким законом надане право жити з дитиною та виховувати її. Правом дитини на спілкування є забезпечена законом юридична можливість дитини мати постійний або періодичний зв'язок з батьками та іншими родичами. З метою забезпечення належного захисту прав дитини на сімейне виховання доцільно доповнити СК України нормами такого змісту:

«Стаття 153 «Здійснення прав батьків та інших родичів на звернення та захист права на спілкування з дитиною». 1. Спори, які виникають між батьками або іншими родичами стосовно здійснення права дитини на спілкування з ними, вирішуються органами опіки та піклування або судом».

2. «Право звернутися до органу опіки та піклування або до суду за захистом права дитини на спілкування з ними мають батьки дитини; сама дитина, яка досягла віку, з якого вона здатна усвідомлювати значення своїх дій; інші близькі родичі дитини та особи, які не є родичами, але які проживають разом із дитиною тривалий час та здійснюють догляд за нею».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях : Матеріали Укр. ін-ту соціолог. досліджень [Ін-т дитинства], – К. : Логос, 2000. – 92 с.
2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / Владимирский-Буданов М.Ф. – Ростов-н/Д : Феникс, 1995. – 640 с. – (Антология русской правовой мысли).
3. Даль В.И. Толковый словарь русского языка / В.И. Даль. – СПб. : 1884. – 2800 с.
4. Дякович М.М. Сімейне право : навч. посіб. / М.М. Дякович. – К : Правова єдність, 2009. – 511 с.
5. Жилінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї : Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / І.В. Жилінкова ; Харк. нац. ун-т – Х., 2000. – 24 с. – укр.
6. Игошев К.Е. Сімья, дети, школа : [учеб. для студ. высш. учеб. зав.] / К. Е. Игошев, Г.М. Минковский. – М. : Просвещение, 1989. – 448 с.
7. Казанцева А. Е. Обязанности и права родителей (заменяющих их лиц) по воспитанию детей и ответственность за их нарушение / А. Е. Казанцева ; под ред. Б. С. Хаскельберга. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1987. – 140 с.
8. Кидалова А. Обов'язки та права батьків щодо виховання та розвитку дитини: окремі проблеми / А. Кидалова // Право України. – 2004 р. – № 3. – С. 88-91.
9. Лебедева В. Дети зоны / В. Лебедева // Человек и закон. – 2002. – № 11-12. – 2002 – С. 46-48.
10. Максимович Л.Б. О праве ребенка выражать свое мнение / Л. Б. Максимович // Проблемы гражданского, семейного и жилищного законодательства – 2005. № 2. – С. 58-70.
11. Нечаева А.М. Правовая охрана детства в СССР / А.М. Нечаева; отв. ред. В.П. Мозолин. – М. : Наука, 1987. – 112 с.
12. Пергамент А.И. Основы законодательства о браке и семье : науч. пос. / А.И. Пергамент – М. : Наука, 1969. – 80 с.
13. Ромовська З.В. Новели Сімейного кодексу України / З.В. Ромовська // Адвокат. – 2004. – № 1. – С. 28-30.
14. Савченко Л.А. Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Л.А. Савченко; Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка – К., 1997. – 27 с. – укр.